

Junkkonen Emilia ja Kaisto Varpu

“Luetaan!”

Sanataide kielellisen kehityksen ja vuorovaikutuksen vahvistajana päiväkodissa

Kandidaatin tutkielma
KASVATUSTIETEIDEN TIEDEKUNTA
Varhaiskasvatus
2019

Sisältö

1	Johdanto	3
2	Tutkimuksen toteutus	5
3	Teoreettinen viitekehys	7
3.1	Varhaiskasvatus	7
3.1.1	<i>Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet</i>	8
3.2	Kielenkehitys	9
3.3	Vuorovaikutus.....	13
3.3.1	<i>Lasten osallisuus</i>	14
4	Tutkimustulokset	16
4.1	Kielenkehitys sanataiteen keinoin.....	16
4.2	Lasten luovuus	17
4.3	Oppimisympäristöt kielenkehitystä tukevana tilana	19
4.4	Vuorovaikutuksen tukeminen päiväkodissa.....	20
5	Pohdinta	23
	Lähteet	26

Oulun yliopisto

Kasvatustieteiden tiedekunta

“Luetaan!” Sanataide kielellisen kehityksen ja vuorovaikutuksen vahvistajana päiväkodissa
(Junkkonen, Emilia ja Kaisto, Varpu)

Kandidaatin tutkielma, 28 sivua

Toukokuu 2019

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on tutkia sanataiteen merkitystä kielellisen kehityksen ja vuorovaikutuksen vahvistajana päiväkodissa. Olemme määritelleet keskeiset käsitteet ja luoneet niillä tutkimukselle teoreettisen viitekehityksen. Käsitteet varhaiskasvatus, kielenkehitys, vuorovaikutus sekä sanataide sijoittuvat tutkimuksen niille osoitetuissa luvuissa sekä johdannossa.

Tutkimuksen tuloksissa käymme läpi keinoja, millä sanataide tukee kielenkehitystä päiväkotikontekstissa sekä läpi käymme lasten luovuutta ja oppimisympäristöjä. Lasten osallisuus omaan toimijuuteensa nähden kulkee myös mukana tutkimuksessa. Haluamme tutkimuksella korostaa lasten osallisuuden merkitystä, aikuisen ja lapsen välisen vuorovaikutuksen tärkeyttä sekä sensitiivistä kasvatusta lasten luovuutta kannustavalla tavalla. Toivomme yhä enenevässä määrin löytävämme itsemme tilanteista, jossa lasten luovuuden annetaan näkyä, sanoilla leikitään ja lasten mielikuvitusmaailma vie meidät aikuiset paikkoihin, joita emme tienneet olevan olemassa.

Avainsanat: Sanataide, vuorovaikutus, kielenkehitys, osallisuus, varhaiskasvatus

1 Johdanto

Olemme havainneet opiskellessamme varhaiskasvatusta sekä töissä päiväkodeissa että opetus-harjoittelumme aikana paljon aikuisten välistä keskustelua lasten kielen kehityksen heikentymisestä ja puheen viivästymisestä. Tämä näyttää olevan aihepiiri, joka herättää keskustelua ja ehkä jopa huolta. Aloimme pohtimaan, mitä voisimme tehdä tulevina varhaiskasvatuksen opettajina lasten kielenkehityksen ja vuorovaikutuksen tukemiseksi, jotta välttäisi koulun alkuvaiheen luku- ja kirjoitustaidon oppimisen haasteilta tai sosiaalisten ongelmien haasteilta, joita puheen ja kielen ongelmat ennakoivat? Näitä kysymyksiä miettiessämme olemme pohtineet samalla myös lapsen ja aikuisen välistä vuorovaikutusta ja vuorovaikutustilanteita päiväkodissa. Kohtaammeko lapsen? Olemmeko aidosti läsnä? Pysähdymmekö kuuntelemaan lasta? Onko päiväkodissa iloa taiteen keinoin? Varhaiskasvatussuunnitelmassa todetaan, että lasten sensitiivinen kohtaaminen, myönteinen kokemus kuulluksi ja nähdyksi tulemisesta sekä aloitteisiin vastaaminen ovat tärkeitä lasten vuorovaikutustaitojen kehittymisen kannalta (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, 2018, 30, 41). Näiden havaintojen ja pohdintojen jälkeen, yhteisten keskustelujen siivittämänä valitsimme kandidaatintyön aiheeksi vuorovaikutuksen ja kielenkehityksen tukemisen sanataiteen keinoin päiväkotikontekstissa.

Dosentti Marjatta Kalliala (2008) tuo kirjassaan esille hyvän esimerkin erään päiväkodin vaikiintuneesta tavasta koskien kirjanlukemiskäytäntöä. Lapsi tulee aikuisen syliin kirjassa kädessä ja sanoo: "Luetaan." Lapsi istuu hoitajan sylissä ja hän kuuntelee kirjan lukemista. Kun kirja on luettu, lapsi vie kirjan takaisin hyllyyn. Usein tällaisista hetkistä puuttuu ilo ja keskittyneisyys, eikä aikuisia tunnu kiinnostavan, mitä lapset lukuhetkestä saavat. Kirja luetaan nopeassa tempossa, eläytymättä kirjan tapahtumiin ja miettimättä sen enempää vastaako teksti lapsen kehitystasoa. Kirjan tapahtumista ei keskustella eikä esitetä lisäkysymyksiä pohdinnalle. Aikuiset eivät välttämättä huolehdi näkevätkö kaikki lapset kirjan, jotka ovat hakeutuneet lukuhetkeen. Sen vuoksi moni lapsi luovuttaa ja lähtee muualle. (Kalliala, 2008, 242.) Lapsen kokonaisvaltaisen kehityksen ja hyvinvoinnin kannalta on merkitystä sillä, millä tavalla luemme lapsille ja miten osallistamme heidät kirjanlukemishetkeen.

Kielen ja vuorovaikutuksen merkitys lapsen kehityksessä on niin suuri, ettei sitä voida liikaa korostaa. Kielen avulla lapsi oppii ajattelemaan, tuntemaan, tietämään ja havaitsemaan. Kieli antaa mahdollisuuden olla vuorovaikutuksessa toisten ihmisten kanssa. Lukutilanteissa tulisi ottaa huomioon lapsen motivaatio ja kiinnostuksen kohteet, tilanteet tulisi järjestää niin, että lapsen tarinan hahmotusta ja kirjan sisällön ymmärtämistä tuetaan. Kun aikuisen on aidosti

läsnä, eläytyy ja uskoo sadun vetovoimaan, satu voi antaa kaikille osapuolille enemmän. (Suojala, 2009, 43.)

Kirjat ja lorut ovat lasten viikoittaista arkea päiväkodeissa. Muiden taiteiden kohdalla lapsi on sekä vastaanottaja että itse tuottaja, mutta kirjallisuustaiteen kohdalla lapsi jää usein pelkäksi vastaanottajaksi. Mutta myös kirjallisuudessa lapsen tulee saada olla taiteentekijä, ei pelkkä vastaanottaja. Sanataideopettaja Pia Krutsin korostaa, että lapsille tulisi tarjota mahdollisuuksia tehdä itse tarinoita ja runoja ja opettaa heille sanataidetta. Sanataiteen asiantuntijat toteavat haasteeksi tarinoiden arkipäiväisyyden eli ajatellaan, että kuka tahansa voi keksiä tarinoita eikä sanataide kasvattajan ammattitaitoa ymmärretä. He ovat huomanneet myös sen, että päiväkodeissa tunnetaan sanataide ja sen kasvatustimet huonosti. Sanataidekasvatus näyttää olevan pitkälti riippuvaista varhaiskasvatuksen opettajan mielenkiinnosta. (Roponen, 2016.)

Sanataiteen opettaminen alkaa ajattelun opettamisesta. Kannustetaan tutkimaan, ihmettelemään, miettimään, kyselemään, havainnoimaan elämää ympärillä. (Allenius & Väyrynen, 1993, 25.) Tekemään sitä, mitä pieni lapsi tekee luontaisesti. Sanataide ei alun perin ollut kirjoitettu vaan sen juuret ovat pienten lasten riittelyssä ja jutunkerronnoissa. Sanataide on myös taidemuoto, joka ei voi asettaa päämääräkseen puhdasta estetiikkaa. Näin on silloin, jos estetiikaksi määritellään elämys, johon ei saisi sekoittaa sellaisia merkityksiä ja tunteita, joiden alkuperä ei ole pelkkä taidemuoto. Sanataiteeseen kuuluu kielen olemuksesta johtuen aina monikerroksia merkityksiä. Se heijastelee tekijänsä sielunmaisemaa ja maailmankuvaa, eikä näin ollen voi koskaan olla täysin abstrakti. (Allenius & Väyrynen, 1993, 25.)

Sanataide on yksi hyvä ja toimiva menetelmä, jonka avulla lapsen kielellisiä valmiuksia voidaan parantaa. Sanataide on monella tapaa kehittävä menetelmä, se lisää luovuutta ja mielikuvitusta sekä vahvistaa vuorovaikutusta. Lapsen kielenkehitys lähtee vuorovaikutuksesta. Varhaiskasvatuksen opettaja on avainasemassa luomassa hyvää vuorovaikutusta.

2 Tutkimuksen toteutus

Tämän tutkimuksen tarkoituksena on selvittää, miten lapsen kielenkehitystä ja vuorovaikutusta voidaan tukea sanataiteen keinoin päiväkodissa. Tutkimuksessa perehdymme siihen, miten lapsen kielenkehitys etenee ja mitä se edellyttää. Pyrimme syventämään omaa ymmärrystä sanataiteen mahdollisuuksista kielenkehityksen ja vuorovaikutuksen tukijana ja samalla kehittämään omaa pedagogista ammatillisuutta valmistuvina varhaiskasvatuksen opettajina. Tutkimuskysymyksemme on, miten päiväkodissa voi vahvistaa kielenkehitystä ja vuorovaikutusta sanataiteen keinoin?

Tutkimuksemme on kvalitatiivinen eli laadullinen tutkimus. Kvalitatiivinen tutkimus on joustavaa ja se voi muuttua tutkimuksen aikana alkuperäisestä suunnitelmasta. Sen määrittelyssä ei ole selvää teoriaa tai paradigmaa, jota tulisi noudattaa. Tutkimusaineistoa voidaan kerätä monella eri tavalla ja aineisto toimii apuvälineenä asian ymmärtämisessä tai teoreettisesti mielekkään tulkinnan muodostamisessa. (Tuomi & Sarajarvi, 2018, 173.)

Tutkimuksen lähestymistavaksi valitsimme kuvailevan kirjallisuuskatsauksen. Kuvailevassa kirjallisuuskatsauksessa ei ole tiukkoja ja tarkkoja sääntöjä. Aineiston valintaa eivät rajaa metodiset säännöt ja käytetyt aineistot ovat laajoja. Tutkimuskysymykset voivat jopa olla väljiä. (Salminen, 2011, 6.) Kirjallisuuskatsauksen avulla pyrimme hahmottamaan tutkimuksemme aihepiirin kokonaisuutta. Etsimme aiheeseen liittyvää lähdekirjallisuutta monipuolisesti hyödyntäen kurssikirjallisuutta, väitöskirjatutkimuksia, artikkeleita sekä erilaisia kirjallisia teoksia. Olemme perehtyneet laajasti myös muiden ihmisten tekemiin tutkimuksiin, joissa on käsitelty kielenkehitystä ja vuorovaikutusta. Aikaisempia tutkimuksia aikuisen ja lapsen välisestä vuorovaikutuksesta on tehty paljon. Varhaiskasvatuksen opintojemme ja tämän tutkimuksen aikana olemme perehtyneet muun muassa kolmeen eri väitöskirjaan, jossa kyseistä aihetta on tutkittu nimenomaan päiväkotikontekstissa ja erityisesti sitä, miten aikuinen kohtaa lapsen. Tutkimusaineistossa käyttämämme väitöskirjat ovat Liisa Holkeri-Rinkisen väitöskirja: *Aikuinen ja lapsi vuorovaikutusta rakentamassa. Diskurssianalyttinen tutkimus päiväkodin arjesta*, Taina Kyronlampi-Kylmäsen väitöskirja *Arki lapsen kokemana –ekstistentaalis-fenomenologinen haastattelututkimus* sekä Päivi Roosin väitöskirja *Lasten kerrontaa päiväkotiarjesta*.

Myös lapsen kielenkehityksestä ja sen tukemisesta eri menetelmillä löytyy paljon tutkimusaineistoa. Sanataidetta ja sen vaikutusta kielen ja vuorovaikutuksen kehitykseen on tutkittu yllät-

tävän vähän. Tämä yllätti myös meidät ja koska sanataiteen merkitys on myös lisätty varhaiskasvatussuunnitelmien perusteisiin vuonna 2018, tartuimme tähän tutkimuksen osa-alueeseen innolla.

“Lapsia rohkaistaan sanalliseen ja keholliseen ilmaisuun esimerkiksi draaman, tanssin ja leikin keinoin. Tavoitteena on, että harjoitukset ja leikit tarjoavat lapsille mahdollisuuden monipuoliseen kielelliseen ja keholliseen kokemiseen, ilmaisuun ja viestintään. Lasten mielikuvituksesta nousevia tai heidän kokemiaan ja havaitsemiaan asioita työstetään yhdessä. Lapset saavat kokemuksia sekä spontaanista ilmaisusta että yhteisesti suunnitellusta, toteutetusta ja arvioidusta luovasta prosessista. Toiminnassa hyödynnetään monipuolisesti esimerkiksi lastenkirjallisuutta, sanataidetta, teatterin eri muotoja, tanssia ja sirkusta.” (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, 2018, 44.)

3 Teoreettinen viitekehys

Aluksi määrittelemme tutkimukseemme liittyvät keskeiset käsitteet, jotka ovat varhaiskasvatus, kielenkehitys ja vuorovaikutus. Sanataide yhtenä keskeisenä käsitteenä esiteltiin sen merkittävyyden vuoksi heti johdannossa ja siihen syvennytään tutkimustuloksissa.

3.1 Varhaiskasvatus

Suomalainen varhaiskasvatus pohjautuu saksalaisen Friedrich Fröbelin lastentarhaopin ja lastentarhatyön metodiikkaan, joka on saanut vahvistusta kasvatustieteen osa-alueista ja psykologiatieteestä. Suomessa varhaiskasvatus -käsitteen alkuperä sijoittuu 1970-luvun alkuun. Termin lähtökotana on ollut englanninkielinen käsite ”Early Childhood Education”. (Alila & Kinos, 2014,14.)

Varhaiskasvatuslain (580/2018) 2§:n ja 3§:n mukaan varhaiskasvatuksella tarkoitetaan lapsen suunnitelmallista ja tavoitteellista kasvatuksen, opetuksen ja hoidon muodostamaa kokonaisuutta, jossa painottuu erityisesti pedagogiikka. Varhaiskasvatuksen tavoitteena on edistää jokaisen lapsen iän ja kehityksen mukaista kokonaisvaltaista kasvua, kehitystä, terveyttä ja hyvinvointia sekä tukea lapsen oppimisen edellytyksiä ja edistää elinikäistä oppimista ja koulutuksellisen tasa-arvon toteuttamista.

Varhaiskasvatuspalveluiden katsotaan tukevan ja täydentävän lapsen ensisijaisten kasvattajien, vanhempien kotikasvatusta ja mahdollistavan ammatillisen varhaiskasvatuksen osaamisen hyödyntämisen siten, että lapsen kehitys ja oppiminen ja pidemmällä aikavälillä tarkasteltuna koko yhteiskunta kehittyvät suotuisasti. Korkeatasoisen ammatillisen osaamisen omaava henkilöstö ja mielekkäiden toimintojen kokeminen yhdessä tärkeiden ikätovereiden kanssa voi vaikuttaa positiivisesti lapsen kehitykseen, kun hän osallistuu varhaiskasvatukseen. Laadukas varhaiskasvatus mahdollistaa lapselle monipuoliset vertaissuhteet, jotka ovat lapsen hyvinvoinnille ja oppimiselle merkityksellisiä. Varhaiskasvatuksen tavoitteena on luoda yhdenvertaiset edellytykset kaikille varhaiskasvatuksen piiriin kuuluville lapsille. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, 2018, 7.)

Kunnat järjestävät varhaiskasvatusta päiväkodissa, perhepäivähoidossa tai ryhmäperhepäivähoitona. Joissakin kunnissa on tarjolla leikki- ja asukaspuistoja ja avoimia päiväkotiteja. Varhaiskasvatuspalveluita tarjoavat lisäksi myös seurakunnat ja lapsi- ja perhejärjestöt lapsille ja perheille. (Kahiluoto, 2014, 34.)

3.1.1 Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet

Varhaiskasvatussuunnitelman taustalla on varhaiskasvatustaki, jonka Opetushallitus on antanut valtakunnalliseksi määräykseksi. Sen mukaan paikalliset ja lasten varhaiskasvatussuunnitelmat laaditaan ja varhaiskasvatusta toteutetaan. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteiden tarkoituksena on edistää laadukkaan ja yhdenvertaisen varhaiskasvatuksen toteutumista koko maassa. Sen tehtävänä on myös tukea ja ohjata varhaiskasvatuksen järjestämistä, toteuttamista ja kehittämistä. Varhaiskasvatuksen toteuttamisen keskeiset tavoitteet ja sisällöt on määrätty varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, 2018, 7-8.)

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa on viisi laaja-alaista osaamisen osa-alueita: ajattelu ja oppiminen, kulttuurinen osaaminen, vuorovaikutus ja itseilmaisuus, itsestä huolehtiminen ja arjen taidot, monilukutaito ja tieto- ja viestintäteknologinen osaaminen sekä osallistuminen ja vaikuttaminen. Vuorovaikutus ja kielenkehitys korostuvat erityisesti ajattelu- ja oppiminen sekä vuorovaikutus- ja itseilmaisuusosioissa. Varhaiskasvatuksen yhtenä tehtävänä on tukea lapsen ajattelun ja oppimisen taitoja. Niitä lapsi pääsee harjoittelemaan, kun hän on vuorovaikutuksessa muiden ihmisten kanssa ja ympäristön kanssa. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, 2018, 23- 24.)

Varhaiskasvatuksen toisena tehtävänä on edistää lasten vuorovaikutus- ja ilmaisutaitojaan. Lapsen identiteetin, toimintakyvyn ja hyvinvoinnin kehittymiselle merkityksellistä on harjoitella vuorovaikutustaitoja, itse ilmaisua ja muiden ymmärtämistä. Työntekijöiden tulee näyttää mallia lapsille toisten ihmisten myönteisestä kohtaamisesta, hyvistä tavoista ja ystävällisyydestä. Vuorovaikutus- ja itseilmaus taitoja harjoitellaan yhteistyöhön perustuvassa toiminnassa eri tilanteissa erilaisten ihmisten kanssa (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, 2018, 25-28.)

Varhaiskasvatuksen toimintakulttuurissa korostetaan leikin ja vuorovaikutuksen merkitystä lapsen hyvinvoinnille ja oppimiselle. Työntekijöiden tulee kehittää oppimisympäristöä ja toimintatapoja niin, että ne edistävät leikkiä. Lasten tulisi saada kokea leikin ja tekemisen iloa yhdessä henkilöstön kanssa. Lapsia kannustetaan mielikuvituksen käyttöön, omaan ilmaisuun, luovuuteen ja kekseliäisyyteen. Tärkeää on antaa aikaa, tilaa ja rauhaa lasten elämyksille, kokeiluille ja leikkialoituksille. (Varhaiskasvatussuunnitelmien perusteet, 2018, 30.)

Varhaiskasvatuksen pedagogisen toiminnan keskeisiin tavoitteisiin ja sisältöihin kuuluu viisi eri oppimisen aluetta ja niistä *kielten rikas maailma, ilmaisun monet muodot sekä minä ja meidän yhteisömme*, sisältävät kielenkehityksen ja vuorovaikutuksen tukemisen ja kehittämisen.

Oppimisen alueiden tarkoituksena on ohjata henkilöstöä monipuolisen pedagogisen toiminnan suunnitteluun ja toteuttamiseen yhdessä lasten kanssa. (Varhaiskasvatussuunnitelmien perusteet, 2018, 40.) Lasten puheen tuottamisen, kielen käyttötaitojen, kielellisen muistin ja sanavaraston sekä kielitietoisuuden kehittymistä tuetaan pedagogisella toiminnalla. Lapsia rohkaistaan puhumaan erilaisissa tilanteissa muiden kanssa, kiinnitetään huomiota äänensävyihin ja painoihin, harjoitellaan kertomista, selittämistä ja puheen vuorottelua. Myös huumorin käyttö, eläytyminen ja hyvien tapojen käyttö sekä erilaisiin teksteihin tutustuminen vahvistavat kielen käyttötaitoja ja auttavat lapsia havaitsemaan puhutun ja kirjoitetun kielen eroja. Esimerkiksi lorut ja laululeikit, kielellä leikkittely, nimeäminen ja kuvaavien sanojen käyttäminen edistävät ja tukevat kielellisen muistin sekä sanavaraston kehittymistä. Lukeminen, tarinoiden kerronta ja keskusteluihin pysähtyminen tarjoavat lapselle mahdollisuuksia pohtia sanojen ja tekstien merkityksiä ja opetella uusia käsitteitä asiayhteyksissä. (Varhaiskasvatussuunnitelmien perusteet, 2018, 42.)

Lasten kielenkehityksen tukeminen ja kehittäminen kuuluu varhaiskasvatuksen keskeisiin tavoitteisiin. Sitä ei eroteta omaksi toiminnaksi, vaan päivähoidon jokainen hetki on kielenkehityksen kannalta arvokas. Jotta varhaiskasvatuksen tavoitteisiin päästään kielenkehityksen ja vuorovaikutuksen tukemisessa varhaiskasvatuksessa käytetään vaihtelevia ja rikkaita tekstejä, tutustutaan monipuolisesti lastenkirjallisuuteen, lapsille kerrotaan tarinoita ja lapsia kannustetaan tuottamaan itse satuja (Varhaiskasvatussuunnitelmien perusteet, 2018, 42).

3.2 Kielenkehitys

Lapsen kehityksessä ja oppimisessa kieli on keskeisessä asemassa. Kielen avulla ollaan vuorovaikutuksessa toisiin ihmisiin, kieltä tarvitaan oman minän ja yksilöllisyyden ilmaisemiseen, kieli antaa ainekset havaitsemiseen, ajatteluun, tuntemiseen ja tietämiseen. Kielen välityksellä hankitaan ja tallennetaan tietoa muistiin, sen vuoksi kielen tärkeys myös korostuu kaikessa oppimisessa. (Nurmilaakso & Korkeamäki, 2011, 31-32, 42.)

Psykologi Vygotsky (1943-1982) on tutkinut paljon lapsen kielellistä kehittymistä ja hän korostaa aikuisen merkitystä kielen kehityksessä. Vygotskyn teorian mukaan lapsen kehityksen käännekohtat tapahtuvat ensin yhteisessä toiminnassa lasta hoitavien ihmisten kanssa vuorovaikutuksellisenä prosessina ja myöhemmin psykologisenä, lapsen sisäisenä tapahtumana (Tolonen, 2002, 163-164). Lapsen kielen kehitys alkaa jo raskauden aikana, kun vanhemman ja

lapsen välistä vuorovaikutussuhdetta aletaan rakentaa. Silloin hän tunnistaa äidin ääneen. Syntyessään vauvalla on tarve olla vuorovaikutuksessa vanhemman kanssa. Liikkeet, ilmeet, ääntelyt, itku ja kehon kautta välittyvät viestit ovat varhaista vuorovaikutusta lapsen ja vanhemman välillä, johon puheen, kielen sekä kommunikoinnin kehitys pohjautuu. (Nurmilaakso, 2011, 32-35.)

Lapsen kielelliselle kehitykselle luodaan pohja ensimmäisen ikävuoden aikana. Aikuisen ja lapsen välinen vuorovaikutus, läheisen ja turvallisen aikuisen kontaktin syntyminen, lapsen itkuun ja ääntelyyn reagointi sekä lapsen mielikuvia kehittäviä ja monipuolistavia virikkeitä edellyttää lapsen kielen kehityksen muodostamiseksi. Jo varhain lapsi alkaa kiinnostumaan ihmisten puheesta ja ympäristön äänistä. Vanhempien käyttämällä äänensävyllä on merkitys varhaisessa kielen oppimisessa, sillä äänensävyyn avulla vanhemmat suuntaavat lapsen huomiota, tarkkaavaisuutta ja ilmaisevat lapselle tunteitaan. Aluksi lapsi äänтелеe kokonaisvaltaisesti ja kommunikatio on varsin sattumanvaraista ja sen merkitys syntyy ympäristön tulkintojen kautta. Puolen vuoden iässä vauva alkaa jokellella eli ääntelystä alkaa erottua toistuvia tavurakenteita. (Lyytinen, 2014, 52-53.) Helsingin yliopiston lapsen kielen kehityksen dosentti, logopedian yliopistonlehtori Suvi Stolt (2018) kirjoittaa artikkelissaan: *“Tutkijat eivät ole yksimielisiä siitä, mistä kielenkehitys johtuu tai mikä sen käynnistää. Osa tutkijoista on sitä mieltä, että lapsen kielikyky rakentuu vähitellen vuorovaikutustilanteissa saatujen mallien pohjalta. Kielenomaksumisen alkamiseksi tarvitaan vain kyky lukea toisen ihmisen aikomuksia (engl. intention reading) ja kyky luokitella (engl. pattern finding). Nämä perustaidot lapsi omaksuu yleensä noin vuoden ikään mennessä. Osa tutkijoista taas ajattelee, että ihmisen mielessä on kielen ”ituja” jo syntyessä. Toisin sanoen, ajatuksena on, että lapsella on mielessään alustava ajatus kielen yleisistä piirteistä jo syntymästä lähtien. Tämä alustava kielen perusmalli täyttyy vähitellen lapsen omaksuman äidinkielen rakenteilla ja sanoilla lapsen kehittyessä. Kummankin näkökannan mukaan lapsella tulee olla mahdollisuus kuulla ympärillä käytettävää kieltä sitä omaksumakseen.”*

Yhden vuoden iässä lapsi alkaa kiinnostua sanoista ja hän osoittelee esineitä ja ihmisiä. Lapsi ymmärtää enemmän sanoja ja kieltä kuin mitä pystyy tuottamaan kielen kehityksen varhaisvaiheessa. Lapsi käyttää ilmaisun tukena kommunikatiivisia eleitä ja ilmeitä. (Kuuloavain 2017.) Hän ymmärtää aikuisen puheesta yksittäisiä sanoja ja sanontoja, jotka liittyvät lapsen arkitahtumiin. Hiljalleen lapsi toistaa sanoja mallista ja sanoo ensimmäiset sanansa itsenäisesti. Aluksi sanat ovat substantiiveja ja verbejä ja ne ovat sidoksissa lasta ympäröiviin asioihin ja tilanteisiin. Esimerkkinä sanat äiti, anna ja kukka. Kun aikuinen toistaa ja vahvistaa lapselle

sanoja, tukee hän näin lapsen kielenkehitystä. Puolentoista vuoden paikkeilla lapsen aktiivinen ja passiivinen sanavarasto alkavat kasvaa voimakkaasti. (Lyytinen, 2014, 54-55; Tolonen, 2002, 171-172.)

Lyytisen (2014, 55) mukaan lapsen saavutettua toisen ikävuotensa, hän alkaa ymmärtämään kielen sosiaalista luonnetta ja samalla lapsi oivaltaa sanojen olevan yhteisöllisesti sovittujen erilaisten kohteiden ja tapahtumien nimiä. Näitä nimiä voidaan yleistää vain tiettyjen sääntöjen mukaan. Lapsi osaa yhdistellä sanoja toisiinsa ja hän saattaa taivutella joitakin sanoja sekä keksiä omia sanoja. Lapsi alkaa kiinnostua erilaisista kirjoista, myös sellaisista, joiden sisältöä hän ei pysty täysin omaksumaan ja ymmärtämään. Jokin mielenkiintoinen kohta kirjassa, värit tai materiaali, saattavat herättää lapsen mielenkiinnon. Lapselle mieleen tarttuvat helposti erilaiset lorut ja riimit, joihin liittyy esimerkiksi sormileikit ja käsien taputus. Pian hän alkaa itse matkimaan lorujen ja riimien rytmiä ja toistelemaan niitä myös itse. Myöhemmässä vaiheessa kielen rytmillä on merkitystä lukemaan oppimisessa. Rytmikkaa voidaan hyödyntää päiväkodissa hoitotoimien aikana, jolloin kielen oppiminen tapahtuu luonnollisesti vahvistaen samalla aikuisen ja lapsen vuorovaikutusta. (Lyytinen, 2014, 56-58.)

Kielen oppimisen kannalta kolme ensimmäistä ikävuotta on erityisen herkkää vaihetta. Kolmeen ikävuoteen mennessä lapsen puhe on jo hyvin ymmärrettävää ja hän on oppinut käyttämään äidinkieltään melko virheettömästi. Lapsi osaa taivuttaa ja johtaa sanoja loogisesti, hän osaa verrata ja tehdä johtopäätöksiä sekä hän käyttää useampia aikamuotoja. Hän osaa kuvailla tekemisiään ja kohteiden ominaisuuksia. Lapsen on vaikea ymmärtää mielikuvituksen ja todellisuuden välistä eroa ja hän ajattelee hyvin konkreettisesti. Lapsi pystyy palauttamaan mieleen menneitä asioita, koska hänen muistinsa on kehittynyt. Sen vuoksi hän pystyy seuraamaan mielikuvituksellista ja kielellisesti vaativampaa satua kuin aikaisemmin. Kirjallisuuden kautta lapselle tulisi tarjota mahdollisuutta samaistumiseen, tunteiden käsittelyyn, huumorin ja empatian kokemiseen sekä kielellisiin elämyksiin. (Lampi, 1988, 52-53; Suojala, 2009, 42.)

Lapsen äidinkielen hallinta vakiintuu ja vahvistuu neljästä ikävuodesta eteenpäin aina kouluikänsä saakka. Lapsi osaa muodostaa moninaisia, loogisia virkkeitä ja selittää omia tunteitaan sekä ajatuksiaan. (Lampi, 1988, 52.) Lapsen ilmaisut alkavat olla jo yhtä tarkkoja kuin aikuisella. Lapsesta on kasvanut yhä taitavampi keskustelija, kyselijä ja kertoja. Kun lapsi lähestyy esikouluikää, hän alkaa kiinnostumaan kirjaimista ja kiinnostus äänteisiin lisääntyy. Lapsi oppii tunnistamaan ja nimeämään kirjaimia sekä oivaltaa, että sanat muodostuvat erilaisista äänteistä. (Kinnunen & Marjoniemi 2005, 23; Lyytinen, 2014, 65.)

Taulukko 1. Kielenkehitys ennen kouluikää

Ikä	Keskeiset kehitysmuutokset eri ikävaiheissa
7–12 kk	<ul style="list-style-type: none"> • Lapsi jokeltelee monipuolisesti • Lapsi pyrkii kontaktiin toisten kanssa ja käyttää eleitä ilmaisun tukena
1–2 v	<ul style="list-style-type: none"> • Lapsen ensisanat ilmaantuvat • Sanasto karttuu yksilöllisesti. Lapsen sanavarasto vaihtelee muutamista sanoista yli 200 sanaan: <ul style="list-style-type: none"> - Lapsi ymmärtää sanoja enemmän kuin pystyy itse käyttämään - Lapsi noudattaa lyhyitä toimintaohjeita ja kehotuksia - Lapsella on symbolisia leikkitoimintoja
3 v	<ul style="list-style-type: none"> • Lapsi opettelee innokkaasti uusia sanoja ja tuottaa sanayhdistelmiä, joissa sanat taipuvat: <ul style="list-style-type: none"> - Sanastossa on eniten substantiiveja ja verbejä - Adjektiivien, pronomien ja partikkeleiden käyttö yleistyy • Taivutusmuotojen käyttö laajenee: <ul style="list-style-type: none"> - Puheessa esiintyy preesens- ja imperfektimuotoja, monikon tunnusta, genetiiviä, partitiivia sekä sisä- ja ulkopaikallissijoja - Lapsi käyttää myös "omatekoisia" muotoja ja taivutuksia
4 v	<ul style="list-style-type: none"> • Lapsen puhe on lähes kokonaan ymmärrettävää • Lapsi käyttää apuverbejä ja eri aikamuotoja sekä taivuttaa verbejä eri persoonamuodoissa • Lapsen puheessa esiintyy käsky-, kielto- ja kysymyslauseita • Lapsi osaa ilmaista esineiden paikkaa ja sijaintia • Lapsi käyttää adjektiivien vertailuasteita • Lapsen kielellinen tietoisuus laajenee (sana- ja loruleikit)
5 v	<ul style="list-style-type: none"> • Eri sanaluokan sanoja esiintyy lapsen puheessa samassa suhteessa kuin aikuisten arkipuheessa • Sanojen ääntäminen on yleiskielen mukaista • Lapsi hallitsee sanojen taivuttamisen ja lauseiden muodostamisen perussäännöt • Lapsen ilmaisut tarkentuvat <ul style="list-style-type: none"> - ajan ilmaisuissa, paikan ja sijainnin kuvauksissa - esineiden ja asioiden laadullisessa tarkastelussa (koko, määrä, väri, muoto) - tarinankerrontataidoissa
6 v	<ul style="list-style-type: none"> • Lapsi hallitsee yli 10 000 sanaa • Lapsi nimeää sujuvasti esineitä ja symboleja • Lapsen foneeminen tietoisuus kehittyy: <ul style="list-style-type: none"> - Hän oivaltaa vähitellen, että sanat muodostuvat erillisistä äänneistä - Hän havaitsee sanojen äänne-eroja - Hän oppii yhdistämään, poistamaan, lisäämään ja laskemaan äänneitä • Lapsi omaksuu vuorovaikutuksen perustaidot: <ul style="list-style-type: none"> - Hän keskittyy kuuntelemaan puhetta ja esittää kysymyksiä kuulemastaan - Hän vastaa kysymyksiin ja puhuu vuorotellen - Hän toimii annettujen ohjeiden mukaisesti

(Siiskonen, Aro, Ahonen & Ketonen, 2014, 65.)

3.3 Vuorovaikutus

Vuorovaikutuksen voi määritellä seuraavan laisesti: vuorovaikutus on kielellistä ja/tai ei-kielellistä, se on luonteeltaan vastavuoroista ja edellyttää suuntautumista toisen toimintoihin sekä vaatii aloitteiden tekemistä ja niihin vastaamista. Vuorovaikutuksen välineitä ovat hymyt, katsekontakti, ilmeet, eleet, liikkeet ja kieli. (Koppinen, 1989, 72.)

Kun lapsi syntyy, hänellä on tarve olla lähellä muita ihmisiä ja hän on valmiina inhimilliseen vuorovaikutukseen. Lapsi tarvitsee hoivaa ja vuorovaikutusta, jotta inhimillinen kehitys on mahdollista. Pienen lapsen elämä ja koko tulevaisuus on varhaisten ihmissuhteiden armoilla. (Svartsjö & Hellsten, 2005, 12.) Tamminen (2004) toteaa, että ”Ihmissuhde muodostuu kaikesta siitä yhdessä olemisesta ja vuorovaikutuksesta, joka toistuu riittävän usein ja riittävän pitkään” (46). Ihmissuhde on vuorovaikutusta, jolla on jatkuvuutta ja pysyvyyttä; ennen kaikkea se on tärkeää elämän alussa, jotta lapsi oppii luottamaan siihen, että hänen tarpeisiinsa vastataan johdonmukaisesti ja asianmukaisesti. Kaikki se arkinen puuhailu, mitä vanhempi tekee lapsen kanssa, kuten syöttäminen, hoivaaminen ja leikkiminen on varhaista vuorovaikutusta. (Tamminen 2004, 47.) Näissä vuorovaikutustilanteissa lapselle syntyy kokemus kiintymyksestä ja turvallisuudesta ja näiden vuorovaikutushetkien tehtävänä on rakentaa lapsen ja vanhemman välinen elämänmittainen kiintymyssuhde (Svartsjö & Hellsten, 2005, 20).

Syntymästään asti lapsi on kiinnostunut ihmisten äänistä ja kasvoista ja hän aktiivinen ottamaan kontaktia toisiin ihmisiin. Vaikka hän ei osaa puhua, niin katseet, ilmeet, eleet, liikkeet ja ääntelyt ovat lapsen kommunikoinnin välineitä. Vanhemman on tärkeää vastata lapsensa aloitteisiin olemalla läsnä ja reagoimalla lapsen tunnetiloihin. Rutiininomaiset vuorovaikutustilanteet tallentuvat lapsen muistiin ja hän oppii ennakoimaan sekä jäsentämään tapahtumia, mitä vuorovaikutustilanteessa tapahtuu. Myös vanhempi tekee vuorovaikutusaloitteen esimerkiksi nostamalla lapsen syliin ja juttelemalla hänelle. Vanhempi ja vauva reagoivat toistensa tunteisiin ja näin varhainen vuorovaikutus on vastavuoroista. Vuorovaikutuksen perusominaisuus on vastavuoroisuus. Kaiken tämän lapsen ja vanhemman välisen viestinnän ja vastavuoroisuuden tarkoituksena on välittää ajatuksia, toiveita ja tavoitteita. (Cole, Cole & Lightfoot, 2005; Tamminen, 2004, 47-50.)

3.3.1 Lasten osallisuus

Vuorovaikutuksesta ei voi puhua ilman lasten osallisuutta. Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet määrittelevät osallistumisen ja vaikuttamisen aspektin tärkeäksi. Aktiivinen ja vastuullinen osallistuminen sekä vaikuttaminen luovat perustan demokraattiselle ja kestäväälle tulevaisuudelle. Tämän toteutuminen edellyttää yksilöltä halua ja taitoa osallistua yhteisön toimintaan ja samalla se edellyttää luottamusta omiin vaikutusmahdollisuuksiinsa. Varhaiskasvatuksen tehtävä on tukea lasten jatkuvasti kehittyviä vaikuttamisen ja osallistumisen taitoja ja kannustaa lasta samalla oma-aloitteisuuteen. Lapsella on oikeus tulla kuulluksi ja osalliseksi omaan elämänsä vaikuttavissa asioissa. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, 2018, 30.)

Mitä aikuinen voi tehdä varmistaakseen lasten osallisuuden toteutumisen? Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa sanotaan, että lapsen osallisuutta ja vaikuttamisen taitoja vahvistaa se, kun lapsi kohdataan arvostavasti, heitä ja heidän ajatuksiaan kuunnellaan ja heidän aloitteisiinsa vastataan. Lapsi otetaan mukaan suunnittelemaan ja toteuttamaan sekä arvioimaan toimintaa yhdessä päiväkodin henkilöstön kanssa. Nämä ovat arvokkaita oppimistilanteita, joissa vuorovaikutustaidot kehittyvät ja luottamuksen merkitys korostuu. Samalla osallistumisen ja vaikuttamisen kautta lasten käsitys itsestään kehittyy ja itseluottamus kasvaa. Yhteisössä toimimisen kannalta tärkeät sosiaaliset taidot kasvavat myös osallisuuden myötä. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, 2018, 24.) Samalla kasvavat lasten ymmärrys yhteisöstä, oikeuksista, valintojen seurauksista ja vastuusta (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, 2018, 30).

Osallisuuden syvempi merkitys löytyy siitä, että ihmiset voivat tulla todella kuulluiksi ja että he voivat vaikuttaa heitä koskeviin asioihin, osallistumalla asioiden suunnitteluun, päätöksentekoon ja ottamalla vastuuta niiden toteutuksesta omassa yhteisössään. (Hujala & Turja, 2012, 47.) Päiväkoti on ympäristö, joka on lasten oma tila ja jossa heillä on mahdollisuus saada konkreettisia kokemuksia vaikuttamisen mahdollisuuksista ja vuorovaikutustilanteista, joissa heitä kuunnellaan ja heillä on ääni ja tila vaikuttaa. Tämä ympäristö antaa lapselle tilan rakentaa omaa identiteettiään, kulttuuriaan sekä tietoa, yhdessä yhteisön kanssa. Yhteisö ja ympäristö vaikuttavat siihen, että lapsi saa kokea olevansa arvokas ja hyväksytty omana itsenään, lapsena. Ei tulevana aikuisena. (Hujala & Turja, 2012, 48.)

Lapsilta voidaan kysyä mielipiteitä ja kuulla heidän ajatuksiaan monin tavoin. Sadutus ja lauseen täydennykset varhaiskasvatuksen arjesta voivat tuoda esille erilaisia näkökulmia. Osallisuus tarvitsee toimiakseen ympärilleen ryhmän tuen. Varhaiskasvatuksessa osallisuus on tunnetta yhteisöön kuulumisesta, jossa tulee kuulluksi ja saa vaikuttaa omaan oppimisen polkuun.

Osallisuuden toteutuminen edellyttää lasten toiveiden ja mielipiteiden selvittämistä sekä lapsen äänen kuulemistä. Osallisuutta tulee harjoitella yhdessä aikuisen kanssa. Mitä pienemmästä lapsesta on kyse, sitä suurempi on kasvattajan rooli. Osallisuuteen kuuluu varhaiskasvatuksessa osallistumisen ilo, tarpeiden täytyminen, oppiminen aikuisen turvassa, omatoimisuus, valitsemisen kokemukset, vastuuseen kasvaminen sekä maailman yhteinen tulkitseminen.

4 Tutkimustulokset

Esittelemme kappaleessa tutkimuksemme tuloksia, miten lasten kielenkehitystä voi tukea sanataiteen keinoin sekä millaista on lasten luovuus ja miten se tulee esiin päiväkodissa. Oppimisympäristöjen tärkeys korostuu, millaiseksi lasten ympäristö voidaan suunnitella, jotta se tukisi luovuutta sekä mahdollistaisi aikuisen ja lapsen vuorovaikutuksen onnistuneen toteutumisen.

4.1 Kielenkehitys sanataiteen keinoin

Tutkimuksissa on tuotu esille, että lapsen ja aikuisen yhteiset leikki- ja lukutilanteet ovat erittäin tärkeitä kielen oppimisen kannalta. Sanataiteen avulla herätellään lapsen korvaa rytmille ja kielen ilmaisuvoimalla. Lorut, riimit ja laulut sekä niihin liittyvät leikit herättävät mielenkiinnon tarkkailemaan aikuisen puhetta ja herkistävät samalla omaksumaan kielen rakennusaineiksia (Anttonen & Inkala, 2018, 21-23.) Kun lapsi alkaa tavoitella esineitä, niin hänelle tulisi tarjota erilaisia katselu- ja koskettelukirjoja sekä kangaskirjoja, joihin hän saisi tutustua rauhassa koskettamalla, maistamalla sekä katselemalla. Tärkeää on myös tutkia kirjaa yhdessä lapsen kanssa ja jutella kuvista. (Koppinen ym., 1989, 112; Lampi, 1988, 51.)

Lapsi nauttii, kun hänelle luetaan samaa kirjaa kymmeniä kertoja uudestaan. Mieluisia katselukirjoja lapselle ovat ne, joihin liittyy tuttuja esineitä ja ilmiöitä. Ne auttavat lasta tunnistamaan ja nimeämään esineitä ympärillään. Vähitellen lapsi ymmärtää, että puhuttu sana ja kuva ja konkreettinen esine vastaavat toisiaan. (Lampi, 1988 52.)

Runoleikit ja niihin yhdistetyt sormi- ja jumppaleikit yhdessä huoltajan kanssa vahvistavat vuorovaikutusta ja tarjoavat mukavaa yhdessäoloa sekä tekemistä. Lorujen ja runojen tahdissa tehdyt sormi- ja jumppaleikit sekä tanssit tuottavat selkeän yhteyden kehon ja kielen rytmikkyyteen. Lapsi ei itse välttämättä ilmaise itseään sanoin, mutta lorut ja runot herättävät tarpeen ilmaisulle eleiden, liikkeen ja ilmeen avulla. Leikki – ja lukutilanteissa kieli on usein moniulotteisempaa ja keskustelut pidempiä kuin arjen rutiinitoiminnoissa. (Anttonen & Inkala, 2018, 13-15; Nurmilaakso, 2011, 37-41.)

Lapsi tykkää tarinoista, joissa on runsaasti toistoja kuten monissa kansansaduissa. Lapsen on helppo palauttaa mieleen niiden tapahtumia. Kolmevuotias ei kyllästy kuuntelemaan samaa satua monta kertaa peräkkäin ja se täyttää lapsen elämässä monia tärkeitä tarpeita, mutta aikuisen tehtävänä on tuoda rinnalle uusia kiinnostuksen kohteita sekä tieto- ja runokirjoja. Kirjallisuus-

den kautta lapselle tulisi tarjota mahdollisuutta samaistumiseen, tunteiden käsittelyyn, huumorin ja empatian kokemiseen sekä kielellisiin elämyksiin. (Suojala, 2009, 42; Åhlgren & Mykkänen, 2018, 38.)

Satujen avulla lapsi oppii hahmottamaan fiktion ja faktan rajan. Matkatessa sadun maailmaa, lapsi kokee mielikuvituksessa kaiken olevan totta, mutta hän pystyy jo palaamaan takaisin arkimaailmaan. Lapset ovat innokkaita keksimään myös omia tarinoita ja runoja, leikittelemään ja hassuttelemaan sanoilla. Valmiista tarinoista voi lähteä keksimään omia juonenkulkuja ja tarinoita voi kuvittaa paperille tai mieltä, miten tarinan voisi leikkiä. Tuottamalla itse esimerkiksi tarinoita, lapsi voi tuoda vapaasti omia mielipiteitä, kiinnostuksen kohteita ja ajatuksia esille. Samalla lapsi kokee, että häntä kuunnellaan ja aikuiset ovat kiinnostuneita hänen asioistaan. Sanataiteessa korostuu yhdessä tekeminen, mielikuvitus ja aistillisuus ja ne lisäävät muun muassa lapsen hyvinvointia, kehittää itseilmaisua ja omaa identiteettiä. (Roponen 2016.) Lapset tarvitsevat yhteisiä tarinoita ja jaettuja kokemuksia, niissä koetaan erilaisia tuntemuksia kuten jännitystä, pelkoa, iloa, lohdutusta sekä eläydytään yhdessä.

Ympäristö voi entistä merkittävämmiin ja monipuolisemmin tukea lapsen kielen kehitystä. Lapselle tulisi tarjota kaikkia lastenkirjallisuuden eri lajeja: runoja, kertomuksia, satuja, tietokirjoja ja näin luoda myönteinen suhde kirjoihin (Lampi 1988, 53; Suojala 2009, 41-44). Sanataideopettaja Pia Krutsin tuo haastattelussa esiin sen, että ”päiväkoti-ikäisenä lapsi on kaikkein vastaanottavaisin sanataiteelle, koska lapsi elää silloin vielä satujen maailmassa toisin kuin kouluikäisessä.” Ensimmäisen kouluvuoden aikana lapsi opettelee paljon uusia sääntöjä ja se saattaa heikentää uskoa omaan luovuuteen. Jos koulussa ei tueta sanataiteen tuottamista, niin silloin myös luonnollinen tarinointi taito alkaa hävitä. (Roponen 2016.)

Lapselle tulee antaa mahdollisuus olla itse taiteen tekijä, eikä pelkästään vastaanottaja eli hän saa itse tuottaa esimerkiksi tarinoita ja runoja. Sanataiteen avulla lapsi pääsee kokeilemaan itseilmaisua, kun sadut tarjoavat lapsille virikkeitä rooli- ja teatterileikkeihin. Roolileikeissään lapsi harjoittelee sosiaalisia vuorovaikutussuhteita, toisen huomioon ottamista ja sääntöjen noudattamista. (Roponen 2016.)

4.2 Lasten luovuus

Luovuutta on tutkimuksissa kuvattu yksilön ominaisuutena. Sen on nähty olevan luovaa prosessia, luovana tuotteena ja yhteisenä on pidetty ympäristön paineesta lähtevää prosessia sekä

näiden tekijöiden yhteisvaikutuksena. On tutkimuksia, joissa luovuutta on pidetty puhtaasti teoreettisena rakennelmana ottamatta huomioon sitä, että luovuus on yksilön kehityksessä jatkuvasti muuttuva tekijä, ei vakiona pysyvä. Aivan kuten muutkin ihmisen ominaisuudet. (Heinonen & Nevalainen, 1993, 4.)

Entä sitten lasten luovuus? Mäkelä ja Mäkinen (1993, 4) tuovat esiin artikkelissaan “Esikoululainen katsoo taidekuvaa”, että luovan lapsen ominaisin piirre on uteliaisuus. Uteliaisuuteen on sisällynyt spontaani kiinnostus ympäristöä kohtaan, kyky panna merkille se, mitä ympärillä tapahtuu, valikoivaksi kutsuttu suhtautumistapa sekä herkkyyks ongelmiin. Mäkelä ja Mäkinen (1993) tuovat esiin sen, kuinka luova lapsi on kiinnostunut ympäristöstä, erityisesti lapsi on kiinnostunut sen ristiriitaisista tai hauskoista ominaisuuksista. Hänen on sanottu pohtivan mielellään vastahankkimiaan kokemuksia sekä kehittää niiden ympärille kuvitelmia. Hän voi myös esittää suuren määrän odottamattomia tulkintoja ympäristön ilmiöistä. Luovan lapsen päätteilyyn on sanottu sisältyvän yleensä sekä suoria havaintoja että assosiaatioita. Luova lapsi näkee tutut asiat uudessa valossa, joka voi olla odottamatonkin. (Mäkelä & Mäkinen, 1993, 4.) Luovan lapsen oppiminen on esitetty perustuvan itsenäiseen kokeilemiseen, kyselemiseen, keksimiseen sekä omaehtoiseen tiedonhankintaan.

Lapsen kielellinen luovuus ilmenee semanttisena eli merkitysoyhteyksinä luovuuteen. Tästä esimerkkinä toimii yhdyssanojen muodostaminen, sanojen johtaminen sekä se, miten lapsi käyttää hyväkseen kielen väljyyttä eli väljiä merkitysmahdollisuuksia. Lapsen kielen oppimisen luovuus tulee esiin esimerkiksi taivutusten opettelussa, lapsi voi pyrkiä poistamaan epä säännöllisyyksiä, hän on voinut omaksua mallin, jota soveltaa uusiin sanoihin. Lapsi on näin ollen ikään kuin luonut oman kielioppinsa. Luovan kielenkäytön synä voi olla lapsen halu poistaa kielestä epä säännöllisyydet, luovaan kielenkäyttöön syy voi olla myös siinä, että lapsi ei keksi oikeaa sanaa tai käyttää tahallaan väärää sanaa juuri sen outouden vuoksi tai tietämättömyyden takia. Vaikka ihmisellä on luontainen kyky oppia kieli syntymästään asti, puhekyky ei kuitenkaan puhkea itsestään automaattisesti. Kielen oppiminen on suuresti kiinni ympäristöstä ja sen vaikutuksesta. Tärkeimmät vaikuttajat ovat lapsen perhe. Vanhempien koulutuksen vaikutus on tutkittu olevan yhteydessä kielen kehitykseen. Suuresti perheen vaikutus näkyy myös kasvatusasenteissa. Myös ystävät, koulu ja päiväkotitoimet vaikuttavat kielen oppimiseen. Lapsen tulisi saada ympäristöstään suuresti virikkeitä, jotta hänelle voi keittyä rikas kieli. Hänen on saatava puhua ja kuulla aikuisen käyttämää monipuolista lauserakennetta sekä laajaa sanavarastoa. (Mäkelä & Mäkinen, 1993, 7.)

Päiväkodilla on suuri merkitys lapsen kielen kehityksessä. Päiväkoti on paikka, jossa lasten kielellisestä kehitystä voidaan tukea ohjaamalla heitä kuuntelemaan, tekemään havaintoja sekä kertomaan omista havainnoista. Lapsia voidaan kannustaa kertomaan tunteistaan ja ajatuksistaan ja auttaa heitä tulemaan kielellisesti toimeen toistensa kanssa (Mäkelä & Mäkinen, 1993, 7; Seppänen, 2015, 16.) Vuorovaikutuksen merkitys varhaiskasvatushenkilöstön sekä lasten välillä korostuu. Läsnäolo sekä kuuntelun taito ovat merkityksellisiä. Mäkelä ja Mäkinen tuovat esiin sen, kuinka valitettavan usein lapsille tarjotaan samaa tuttua tekemistä, joka kahlitsee mielikuvitusta. Lapsen luovuutta tulisikin ruokkia uusilla tehtävillä, jotka kuitenkin eivät poikkeaa täysin aikaisimmista kokemuksista. (Mäkinen & Mäkelä, 1993, 7.)

Luovasti toimiessaan ihminen toimii omaehtoisesti. Tekee itsenäisen ratkaisun. Tämä on Alleniuksen ja Väyrysen (1993, 19) mielestä luovuuden perusasia "Ihminen kykenee toimimaan sitä luovemmin, mitä enemmän hän luottaa itseensä". Epävarma ihminen kyselee valmiiden mallien perään ja itsevarma tekee mallit. Tämän teorian mukaan kaiken luovuuden mahdollistaa vasta itseluottamus. Taiteilijaa ei voi kasvattaa jakamalla tietoa, tärkeintä on opettaa hänet kuuntelemaan itseään ja uskomaan itseensä. Jokainen täytyy hyväksyä se, ettei ole kukaan toinen. (Allenius & Väyrynen 1993, 19.) Koimme tätä kirjoittaessamme iloa, tässä on se mihin varhaiskasvattajan tulee pyrkiä ja tämä on se tehtävä, joka tekee työstä niin arvokkaan. Varhaiskasvattaja on rakentamassa lapsen itseluottamusta ja tukemassa luovuutta.

4.3 Oppimisympäristöt kielenkehitystä tukevana tilana

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteisiin on kirjattu tavoitteeksi varmistaa kehittävä ja oppimista edistävä oppimisympäristö. Oppimisympäristö on laaja käsitys varhaiskasvatuksen kontekstissa ja se pitää sisällään tiloja, paikkoja, yhteisöjä, käytäntöjä, välineitä ja tarvikkeita, jotka tukevat lapsen kehitystä ja oppimista sekä vuorovaikutusta. Oppimisympäristöjen suunnitteluun ja rakentamiseen otetaan lapset myös mukaan. Tarkoituksena on, että oppimisympäristöt tukevat lapsia kokonaisvaltaisesti, että heillä on mahdollisuus tutkia maailmaa kaikilla aisteilla ja koko kehollaan. Oppimisympäristöt tukevat lasten luontaista uteliaisuutta ja oppimisen halua sekä ohjaavat leikkiin, tutkimiseen sekä taiteelliseen ilmaisuun ja kokemiseen. Vierailut esimerkiksi kirjastoon, teatteriin tai museoon ja yhteistyö muiden toimijoiden kanssa rikastavat lasten oppimisympäristöjä. (Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet, 2018, 31-32.)

Varhaiskasvatusympäristö voi tukea monella tavalla lasten kiinnostusta sanataiteeseen ja ylipäätään kirjallisuuteen. Kun laadukkaita kirjoja on käsillä ja nähtävillä, niitä vaihdellaan ja pidetään yhdessä huolta, houkuttavat ne lapsia tutkimaan kirjoja ja niiden kuvia oma-aloitteisesti. Myös aikuisen tulee kannustaa ja ohjata lapsia niiden käyttöön. Aikuisten tulisi pohtia, millaista kirjallisuutta lapsille tarjotaan ja miten päiväkodin oma kirjavalikoima tätä tehtävää palvelee. (Lampi, 1988, 54; Suojala, 2009,43.)

Lukuhetket tulisi toteuttaa säännöllisesti, jotta lapset tottuisivat rutiiniin ja virittäytyisivät odotamaan niitä. Tällöin myös keskittyminen ja kuunteleminen onnistuvat yleensä paremmin, kun lapsi tiedostaa mitä on tulossa. Lasten kanssa tulisi keskustella aluksi esimerkiksi kirjan kansikuvasta, koska se virittää odotuksia ja yhdistää luettavan aiempaan kokemusmaailmaan (Suojala, 2009, 43). Lukuhetkien tulisi olla mieluummin lyhyitä, koska lapsen keskittyminen alkaa hiipua, jos lukuhetki on liian pitkä. Mukava oppimisympäristö ja rento asento auttavat lasta keskittymään. Esimerkiksi istuintyyny, rauhallinen ympäristö ja jokin rituaali (satutiuku) virittävät lapsia sekä henkisesti että fyysisesti. (Lampi, 1988, 61.) Myös musiikki, äänet tai muutama esineet voivat virittää tunnelmaa lukutilanteeseen (Suojala, 2009, 43).

Kirjastoauton vierailu päiväkotien pihalla, on yksi hyvä keino totuttaa lasta kirjojen ja lukemisen maailmaan. Kirjastoautossa vierailu on tarkoitettu lasten ja aikuisten yhteiseksi tapahtumaksi, jossa lapsi pääsee tutustumaan lastenkirjallisuuteen. Kirjoihin tutustuminen ja niiden lainaaminen on tehty helposti saavutettavaksi kirjaston puolelta, sillä kirjastoauto ajaa päiväkodin pihalle turvalliseen ja helppoon paikkaan lasten vierailua ajatellen.

Fyysisen toiminta- ja oppimisympäristön lisäksi on toiminnassa huomioitava pienryhmätöitä. Hedelmällisintä toteuttaa sanataidetta on mahdollistaa päiväkodissa pienempi lapsiryhmä, jolloin lapsia on valmius kuunnella sekä heidän kanssaan keskustella yksilöllisesti. Pienryhmien on tutkittu lisäävän osallisuutta. Lapset innostavat toisiaan, he pohtivat, leikkivät ja kokeilevat yhdessä. (Karlsson, 2014, 85.) Jokainen saa äänensä kuuluviin pienemmässä ryhmässä, niin halutessaan.

4.4 Vuorovaikutuksen tukeminen päiväkodissa

Tässä luvussa käsittelemme vuorovaikutuksen tukemista päiväkodissa ja kiinnitämme huomiomme pääasiassa aikuisen ja lapsen väliseen vuorovaikutukseen sekä näiden vuorovaikutustaitojen kehittymiseen.

Ensimmäisten elinvuosien aikana lapsi oppii vuorovaikutuksen perusmallit. Vuorovaikutustaitojen kehittymisen alkuvaiheessa lapselle on merkityksellistä kosketus- ja näköhavaintoon perustuva vuorovaikutus aikuisen kanssa. Vuorovaikutustilanteissa on tärkeää, että lapselle puhutaan, vaikka hän ei osaa vielä itse tuottaa puhetta. Lapsi ei ymmärrä puheen sisältöä, mutta hän pyrkii kääntämään päätään ja tavoittelemaan silmillään ääntä kohti ja vähitellen hän oppii oman äidinkielen äänteelliset säännönmukaisuudet ja vuorovaikutuksen keskeiset piirteet. Toisen elinkuukauden jälkeen lapsi vastaa aikuisen vuorovaikutusaloitteeseen mielihyväsävyisellä ääntelyllä ja hymyilemällä lähellä hänelle. Puoleen ikävuoteen mennessä lapsi on omaksunut joitakin keskeisiä vuorovaikutuksen muotoja, joiden avulla hän voi hakeutua vuorovaikutukseen häntä hoitavan aikuisen kanssa. (Koppinen ym., 1989, 69.)

Kun sanavarasto laajenee ja lapsi omaksuu kielen sääntöjärjestelmät, hän kykenee olemaan monipuolisemmin vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Koppinen (1989, 69) toteaa ”Samanaikaisesti lapsi omaksuu sosiaaliseen vuorovaikutukseen sisältyviä sääntöjä ja normeja ja oppii käyttämään kieltä oikein ja tehokkaasti erilaisissa tilanteissa erilaisten ihmisten kanssa”. Vuorovaikutuksen yksinkertaiset perustaidot pitävät sisällään aloitteiden tekemisen, kuuntelemisen, aloitteisiin vastaamisen, puheenvuorojen vaihtamisen, puheenvuorojen pituuksien yhdenmuikaistamisen omaksumisen ja kuuntelijan huomioon ottamisen (Koppinen ym., 1989, 70, 72).

Päiväkodin ympäristö, etukäteen suunnitellut toiminnalliset hetket ja arkirutiinit antavat mahdollisuuden niin spontaanille kuin myös tavoitteiselle vuorovaikutukselle. Aikuinen toimii esimerkkinä lapsille, miten tulee kommunikoida ja suhtautua toisiin ihmisiin hyväksyen ja arvostaen. (Seppänen, 2015, 16.) Yhteisissä keskusteluissa on tärkeää ottaa huomioon hiljaisemminkin lapset, jotta heidän äänensä saadaan kuuluviin. Pienryhmät auttavat vuorovaikutuksen kehittämässä, koska silloin aikuinen voi ohjata ja kuljettaa keskustelua lasten ehdoilla ja ohjata lapsia kuuntelemaan toisten mielipiteitä. Vaikka olisi jo sensitiivinen kasvattaja, niin vuorovaikutusta tulisi arvioida jatkuvasti omassa työssään, koska sen parantamiselle on aina tilaa. (Korkeamäki, 2011, 45.)

Aikuisen aito läsnäolo vaikuttaa lisäävän lasten keskustelua ja laajentavan sen teemoja. Kun aikuiset ja lapset touhuavat yhdessä, niissä hetkissä nousee esiin tilaisuuksia monipuolistaa lasten näkökulmaa tilanteen ulkopuolelle vaikkapa heidän aikaisempiin kokemuksiinsa. Aikuisen hyvä tilannetaju, lapsen tunteminen ja paneutuminen hänen asiaansa sekä sen arvostaminen ovat lähtökohtana hyvälle vuorovaikutukselle ja lapsen kohtaamiselle. (Korkeamäki, 2011, 4; Rahja, 2016, 30-31.)

Roos tuo väitöskirjassaan esille sen, että aikuisten ja lasten välinen vuorovaikutus näkyy lähinnä arkirutiineissa ja ohjatussa toiminnassa. Roos herättelee pohtimaan, että ovatko aikuiset läsnä lasten leikki-tilanteissa, missä vuorovaikutustaitojen kehittyminen olisi hyvin otollista. Hän myös haastaa kasvattajia menemään lapsen näköisiin ja lapsen oloisiin hetkiin. (Roos, 2016, 162.) Kyrönlampi-Kylmänen (2007, 156) pohtii myös omassa väitöskirjassaan, että onko päiväkotiarjessa tarpeeksi mahdollisuuksia lasten ja aikuisten välisiin aitoihin kohtaamisiin, läsnäoloon ja kuuntelemiseen. Vaikka ryhmäkoot ovat nykyään isoja ja sen vuoksi on haastavampaa kohdata jokainen lapsi päivän aikana, niin silti tulisi löytää päivästä niitä pieniä hetkiä, jolloin aikuinen voisi jutella lapsen kanssa ja näin vahvistaa keskinäistä vuorovaikutusta. Pienet jutusteluhetket lisäävät sosiaalista yhteenkuuluvuutta ja auttavat jäsentämään vuorovaikutusta. (Holkeri-Rinkinen, 2009, 218-219.)

5 Pohdinta

Olemme perehtyneet tutkimuksemme siihen, miten lapsen kielenkehitys etenee ja mitä se edellyttää. Tutkimuksesta on ollut erityisesti meille itsellemme hyötyä tulevaa varhaiskasvatustyötä ajatellen. Vuorovaikutuksen ja kielenkehityksen kiinteä yhteys on avartanut näkemystämme aikuisen ja kasvattajan roolista. Tutkimus on myös herättänyt meitä pohtimaan sitä, miten voimme omalla toiminnallaan edistää ja tukea varhaiskasvatusiässä olevien lasten kielellistä kehitystä. Myös vuorovaikutuksen merkitystä on tullut pohdittua paljon. Hyvä vuorovaikutus on kielenkehityksen pohja. Mitä enemmän lapsi on saanut elämänsä alkuaikoina kokea positiivista vuorovaikutusta, hänen vuorovaikutusaloitteisiinsa on vastattu, sitä voimakkaammaksi kehittyi lapsen vuorovaikutushalukkuus eli halu kommunikoida toisten ihmisten kanssa. Vuorovaikutus on yksi tärkeä perusedellytys kielen ja puheen oppimiselle.

Tärkeää on muistaa myös positiivisen palautteen vaikutus ja osallisuuden kokeminen. Kun lapsi onnistuu jossakin asiassa ja hän saa siitä hyvää ja kannustavaa palautetta, niin samalla usko hänen omiin kykyihinsä, myös puheentuottamiseen vahvistuu. Esimerkiksi jos ryhmään tulee lapsi, joka puhuu epäselvästi, niin opettajan tehtävänä on huolehtia, että lapsi pääsee leikkeihin mukaan ja vuorovaikutukseen muiden lasten kanssa. Lapsen kielenkehityksen kannalta ja koko oppimisen kannalta on tärkeää, että hänet hyväksytään ja hän saa kokea kuuluvansa joukkoon. Osallisuudella myös on yhteiskunnallisia ja taloudellisia vaikutuksia, koska osallisuuden kokeminen johonkin ryhmään lisää hyvinvointia, tulevaisuudentaitoja ja uskoa omaan pärjäämiseen sekä minäpystyvyyteen.

Varhaiskasvatussuunnitelman perusteissa korostetaan, että lapselle luontevia oppimisen tapoja ovat toiminnalliset sekä luovuutta ja osallisuutta edistävät työtavat. Lapsille tulee tarjota mahdollisuuksia kokeilla ja tutkia maailmaa kaikilla aisteillaan ja koko kehollaan sekä kokeilla erilaisia työtapoja. Varhaiskasvatuksen tavoitteena on edistää lasten kokonaisvaltaista hyvinvointia. Jotta kokonaisvaltainen hyvinvointi pystytään saavuttamaan, on tärkeää nähdä, että mikä lapselle itselleen on mielekästä ja mikä on hänelle luontainen tapa toimia, koska se vahvistaa häntä, antaa iloa ja osallistumisen mahdollisuuksia. Lapselle luontaiset tavat toimia ovat leikkiminen, liikkuminen, tutkiminen sekä taiteellinen kokeminen ja ilmaiseminen. (Jantunen, 2011, 133-134.)

Esteettiset kokemukset luovat pohjaa lapsen ajattelulle, vuorovaikutukselle ja mielipiteen muodostumiselle. Jantunen toteaa, että eri taiteen muodot vahvistavat ihmistä sisäisesti. Niiden

kautta ympäristö saa merkityksiä ja maailma avautuu mahdollisuuksien maailmana. Kun lapselle annetaan mahdollisuus tehdä taidetta, niin hän kokee iloa, draamaa, muotoja, värejä, tuoksua, tuntemuksia ja eri aistialueiden kokemusten yhdistelmiä. Sanataidekasvatusta voi hyödyntää monella eri tasolla varhaiskasvatuksen kontekstissa. Sanataiteen avulla voidaan harjoitella kokonaisvaltaisesti varhaiskasvatuksen sisältöalueita. Tärkeää on, että kasvattaja on tiedostanut taiteen roolin jokapäiväisen hoidon ja hoivaamisen välineenä ja hän osaa käyttää eri taiteen keinoja arkisissa kasvatustilanteissa. (Ruokonen & Rusanen, 2009, 13). Sadutus on yksi sanataiteen menetelmä. Sadutuksessa korostuu aikuisen ja lapsen välinen vuorovaikutus. Sadutushetkellä lapsi voi kokea tulleeensa nähdyksi, kuulluksi ja osalliseksi ja lisäksi hän voi tuntea aidon kohdatuksi tulemisen tunteen. Samalla hän oppii ilmaisutaitoja, koska aikuinen on aidosti kiinnostunut juuri hänen kertomuksestaan. Tarinankerronnassa lapsen ajattelutaidot sekä kielellinen ilmaisu kehittyvät. Sadutuksen avulla päästään lähemmäksi ja tietoisemmaksi lapsen ajatusmaailmaa. Sen avulla myös hiljaisemmatkin lapset saavat äänensä esille ja puhe-
liaamat lapset puolestaan pysähtyvät kuuntelemaan.

Tulevina varhaiskasvatuksen opettajina pyrimme siihen, että meillä olisi aikaa, kärsivällisyyttä ja joustavuutta eläytyä lasten maailmaan, tutkia ja ihmetellä asioita yhdessä heidän kanssaan. Ettemme me aikuiset tukahduttaisi lasten spontaanista aktiivisuutta ja luovuutta edellyttäessämme heidän toimivan meidän suunnitelmiamme mukaan. Lapsen tutkiva ja leikkisä mieli on se, mitä haluamme tukea, kun hän tutustuu ympäröivään maailmaan sekä kirjoitetun ja puhutun kielen maailmaan. Olisi mielenkiintoista jatkaa sanataiteen merkityksen pohdintaa esimerkiksi tutkimalla, miten päiväkodeissa toteutetaan sanataidetta sekä millaisia ajatuksia sen toteuttaminen herättää varhaiskasvatuksen henkilöstössä ja lapsissa?

Tulevina opettajina mekin olemme rakentamassa kehittävää varhaiskasvatuksen oppimisympäristöä, jonka tehtävänä on tukea lasten kielenkehitystä esimerkiksi sanataiteen keinoin. Sen vuoksi meidän tulee tuntee lastenkirjallisuutta ja huolehtia kirjojen laadusta, monipuolisuudesta ja ottaa samalla huomioon lasten kehitystaso ja yksilölliset tarpeet. Kirjojen, sanojen ja kielellä leikkimisen tulisi sisältyä lapsen jokaiseen päivään jollain tavalla. Ilo yhdessä oppimisesta, yhdessä sanoittamisesta, yhdessä tekemisestä ja yhdessä sanojen maailmaan kutsusta. Me halusimme, että lapsen pyyntö lukemishetkeen olisi intoa täynnä ja toive huudahduksena. “Lue-
taan!”

“Kun mä ajattelen aivoilla jotakin,

Niin sitten tulee suusta ulos puhetta,

Siinä on se satu.”

Henri 5 v

(Karlsson 2003)

Lähteet

- Allenius, K., Väyrynen, T. (1993). *Sanataiteen taimitarha*. Vaasa: Oy Fram Ab.
- Alila, K., Kinos, J., Kahiluoto, T. (2014). *Katsaus varhaiskasvatuksen historiaan*. Teoksessa: Alila, K., Eskelinen, M., Estola, E., Kahiluoto, T., Kinos, J., Hanna-Mari Pekuri, H-M., Polvinen, M., Laaksonen, M., Lamberg, M., *Varhaiskasvatuksen historia, nykytila ja kehittämisen suuntalinjat*. Tausta-aineisto varhaiskasvatusta koskevaa lainsäädäntöä valmistelevan työryhmän tueksi. Opetus- ja Kulttuuriministeriö.
- Anttonen, A. & Inkala, K. *Runoriemua ja korvaamattomia kohtaamisia – Kokemuksia vauvasanataiteesta oululaisessa Valveen sanataidekoulussa*. (2018). Teoksessa: Ekström, N., Puikkonen, E. & Suoniemi, K. (toim.), *Sanataidetta on! Työtavat, tekijät ja teoria*. Kirjan talo – Bokens hus ry.
- Cole, M. & Cole, S.R. & Lightfoot, C. (2005). *The development of children*. New York : Worth Publishers
- Heinonen, S-L., Nevalainen, S. *Sanasta, kuvasta ja lapsen naurusta*. Tampereen lastentarhanopettajaopiston julkaisuja 1/1993. Tampere.
- Holkeri-Rinkinen, L. (2009). *Aikuinen ja lapsi vuorovaikutusta rakentamassa*. Diskurssi-analyttinen tutkimus päiväkodin arjesta. Väitöskirja. Tampereen yliopisto.
- Jantunen, M. (2011). *Kaikki alkaa varhaiskasvatuksesta*. Teoksessa: Jantunen, T. & Ojanen, E. (toim.), *Sydämen sivistys. Kasvatuksen ytimessä*. Helsinki: Aurinko kustannus.
- Kalliala, M. (2008). *Kato mua! Kohtaako aikuinen lapsen päiväkodissa?* Helsinki: Gaudeamus.
- Karlsson, L. *Sadutus* (2014). *Avain osallistavaan toimintakulttuuriin*. Jyväskylä: PS-kustannus.
- Kinnunen A. & Marjoniemi M. (2005). *Lapsen kielen kehityksen ja oppimisen tukeminen aikuisen tehtävänä päiväkodissa – tapaustutkimus erään päiväkodin toiminnasta*, Pro gradu-tutkielma, Oulun yliopisto.
- Koppinen, M-L., Lyytinen, P., Rasku-Puttonen, H. (1989). *Lapsen kieli ja vuorovaikutustaidot*. Jyväskylä: Kirjayhtymä.
- Korkeamäki, A-L. (2011). *Kieli ja vuorovaikutus oppimisympäristössä*. Teoksessa: Nurmi-laakso, M., Välimäki, A-L. (toim.), *Lapsi ja Kieli. Kielellinen kehittyminen varhaiskasvatuksessa*. Helsinki: Yliopistopaino.
- Kuuloavain.fi (2017), *Kielen ja puheen kehitys*. Saatavilla: <https://www.kuuloavain.fi/info/kieli-ja-kommunikaatio/kielen-ja-puheen-kehitys/>
- Kyrönlampi-Kylmänen, T. (2007). *Arki lapsen kokemana –ekstistentiaalis-fenomenologinen haastattelututkimus*. Väitöskirja. Lapin yliopisto.

- Lampi, I. (1988). Lorusta lukuhetkeen. Mannerheimin lastensuojeluliitto.
- Lyytinen, P., (2014). Kielenkehityksen varhaisvaiheet. Teoksessa: Siiskonen, T., Aro, T., Ahonen, T., Ketonen, R. (toim.), Joko se puhuu? Kielenkehityksen vaikeudet varhaislapsuudessa. PS-Kustannus
- Nurmilaakso, M. (2011). Pienen lapsen kielellinen tietoisuus osana kielen kehitystä. Teoksessa: Nurmilaakso, M. & Välimäki, A-L, (toim.), Lapsi ja kieli. Kielellinen kehittyminen varhaiskasvatuksessa. Helsinki: Yliopistopaino.
- Opetushallitus (2018). Varhaiskasvatussuunnitelman perusteet. Helsinki: Opetushallitus
- Pihjala, P., Viitala, R. (2004). Erityiskasvatus varhaislapsuudessa. Helsinki: WSOY
- Rahja, K. (2016). Lähelle lasta – lapsen ja aikuisen välinen vuorovaikutus päiväkodissa. Kasvatustieteen kandidaatintyö, varhaiskasvatuksen koulutus, Oulun yliopisto.
- Roponen, M. (2016). Mikä sanataide? Kaltio Pohjoinen kulttuurilehti. Saatavilla: <http://kaltio.fi/paperilehdesta/mika-sanataide/>
- Roos, P. (2015). Lasten kerrontaa päiväkotiarjesta. Väitöskirja. Tampereen yliopisto.
- Salminen, A. (2011). Mikä kirjallisuuskatsaus? Johdatus kirjallisuuskatsauksen tyyppeihin ja hallintotieteellisiin sovelluksiin. Vaasa: Vaasan yliopisto. Saatavilla: http://www.uva.fi/materiaali/pdf/isbn_978-952-476-349-3.pdf
- Seppänen T. (2015). Eri kielitaustaisten lasten suomen kielen kehityksen tukeminen päiväkodissa, Pro gradu -tutkielma, varhaiskasvatuksen koulutus, Oulun yliopisto.
- Stolt, S. (2018). Some supinaa ja lapsen kielen kehityksen ihmettelyä. Saatavilla: <https://blogs.helsinki.fi/med-viikonjuttu/2018/03/26/somesupinaa-ja-lapsen-kielenkehityksen-ihmettelya>
- Suojala, M. (2009). Lastenkirjallisuus kielen ja kuvittelukyvyn laajentajana. Teoksessa: Ruokonen, I., Rusanen, S. Välimäki, A-L (toim.), Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa. Iloa, ihmettelyä ja tekemistä. Helsinki: Yliopistopaino OY.
- Svartsjö, R. & Hellsten, E. (2005). Lapsen varhaisen psyykkisen kehityksen erityispiirteet. Teoksessa: Pihlaja, P. & Viitala, R. 2 Erityiskasvatus varhaislapsuudessa. Helsinki: WSOY.
- Tamminen, T. (2004). Olipa kerran lapsuus. Helsinki: WSOY.
- Tolonen, K. (2001). Lapsen varhaisen kielenkehityksen tukeminen. Teoksessa: Helenius, A., Karila, K., Munter, H., Mäntynen, P., Siren-Tiusanen, H., Pienet päivähoitossa. Alle kolmevuotiaiden lasten varhaiskasvatuksen perusteita. Helsinki: WSOY.
- Varhaiskasvatuslaki 580/2018.
- Åhlgren, T. & Mykkänen, I. (2018). Erityinen sanataidetunti – Erityislapsille suunnatun sanataideopetuksen teoriakenttää hahmottamassa. Teoksessa: Ekström, N., Puikkonen, E. &

Suoniemi, K. (toim.), Sanataidetta on! Työtavat, tekijät ja teoria. Kirjan talo – Bokens hus ry.